

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL**  
**NAZİRLİYİ**  
**QƏRBİ KASPI UNIVERSİTETİ**

**TARİX VƏ FƏLSƏFƏ KAFEDRASI**

Bakalavr təhsil pilləsi üçün

**PROQRAM**

Fənn: Numizmatika

İxtisas: Tarix – 050214

Fənnin kodu: ATMF – B06

Qərbi Kaspi Universitetinin Tədris Metodik Şurasının  
25 aprel 2023-cü il tarixli iclasının 05 sayılı iclas protokolu ilə  
təsdiq edilmişdir.

**Bakı – 2023**

**Tərtibçi:**

**tarix üzrə fəlsəfə doktoru Aygün Məmmədova**

**Elmi redaktor:**

**tarix üzrə elmlər doktoru,**

**professor Əli Rəcəbli**

**Rəyçilər:**

**tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Sənubər Qasımova**  
**Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi**

**tarix üzrə fəlsəfə doktoru Nurlan Nəsirov**  
**Qərbi Kaspi Universiteti**

**© Qərbi Kaspi Univeristeti, 2023.**

## **Ümumi müddəalar və fənnin təsviri**

Numizmatika - müəyyən çəki, əyar və formaya malik metal pul – sikkələri tədqiq edən elm sahəsidir. Numizmatikanın əsas məqsədi numizmatik terminlərin izahı, Azərbaycanın şəhər-zərbxanalarının öyrənilməsi, müxtəlif tarixi mərhələlərdə Azərbaycanda pul təsərrüfatı və xarici ticarət əlaqələrinin müəyyən edilməsidir.

Kursun əsas məqsədi – müxtəlif tarixi mərhələlərdə zərb edilən sikkələrin səciyyəvi cəhətlərini, həyata keçirilən pul islahatlarını açıqlamaq, onların istehsal edildiyi tarixi dövrün pul təsərrüfatını, Azərbaycan şəhər-zərbxanalarını müəyyən etmək və numizmatik təyinat metodlarını öyrənməkdir.

Bu kurs - sikkələrin meydana gəlməsindən əvvəl və sonrakı dövrdən başlayaraq numizmatik məlumatların qeydə alınması və daha sonralar belə məlumatlara elmi-metodoloji yanaşmanın tətbiqi, xüsusən Azərbaycanda numizmatika elminin yaranması və inkişaf dinamikası, yerli pul təsərrüfatı və xarici ticarət əlaqələri və s. əsas mövzuları əhatə edir.

Numizmatika fənninin mənimsənilməsi numizmatik hadisələri daha geniş anlamda, tənqidi təfəkkürlə və dərinlən başa düşməyimizə zəmin yaradır, bir sıra hallarda adları yalnız sikkələrdə olan zərbxanaları bilməyimizə yardım edir.

Numizmatika fənni tarix ixtisası üzrə bakalavr hazırlığında seçmə fənlərə aiddir. O, mütəxəssis hazırlığında humanitar, sosial bloklara aid olan bir sıra fənlərlə, eləcə də peşə hazırlığı blokuna daxil olan fənlərlə sıx bağlı olub, bu fənlərin öyrənilməsi nəticəsində əldə edilmiş bilik və bacarıqlara əsaslanır.”Azərbaycan tarixi”, “Arxeologiya” və b. FƏNNLƏR “Numizmatika” fənni ilə bilavasitə bağlıdır.

**Dərsin müddəti 1 semestr, 6 kredit, 60 auditoriya saatıdır.**

**Fənnin sonunda tələbə aşağıdakı kompetensiyalara yiyələnəcəkdir:**

1. Azərbaycanda numizmatika elminin yaranması və təşəkkülünü bilmək;
2. Milli dəyərlərin qorunub saxlanması yolunda numizmatik gərəkliliklərin anlaşılməsi;
3. Tarixi Azərbaycan zərboxanaları haqqında biliklərin əldə olunması;
4. Məntiqi fikirlər yürütmək, nəticə çıxarmaq və onların əsaslandırılması bacarığının formalaşdırılması;
5. Tədris prosesində Azərbaycan sikkələrini mükəmməl öyrənmək.

**İxtisas proqramının təlim nəticələri:**

- Sikkələrin təyinatında istifadə olunan müasir bilikləri nümayiş etdirir.
- Numizmatik problemlərin təsnifatı, yaratdığı fəsadlar onların həlli üzrə təkliflər təqdim edə bilər.
- Numizmatik problemləri tədqiq edə, onların arasında olan əlaqəni aşkar edə, tədqiqatın nəticələrini ümumiləşdirə bilər.
- Yeni ideyaları irəli sürür, fundamental problemləri üzə çıxarır, tədqiqatın vəzifələri və metodlarını müəyyən edir.

**Fənnin tədrisinin məqsədi:**

1. Numizmatika anlayışına aydınlıq gətirmək, Azərbaycanda zərfl edilən və aşkarlanan sikkələr əsasında dəqiq və konkret nəticələr əldə etmək;

2. Tələbələrdə numizmatikanın nəzəri və tətbiqi bilik sistemlərini formalaşdırmaq;

3. Müxtəlif tarixi mərhələlərdə olan numizmatik prosesləri izləyərək dövrün pul təsərrüfatı haqqında elmi təsəvvürləri formalaşdırmaq;

4. Əsas numizmatik nəticələr və təcrübi işlərlə tələbələri tanış etmək;

5. Yeni sikkə tapıntılarına əsasən tələbələrdə numizmatik təsvir və təhlil səriştəsi aşılamaq;

6. Tələbələrə numizmatik etika və qanunauyğunluqları öyrətmək;

7. Tələbələrə müasir dövrdə numizmatikada tətbiq olunan metodoloji təcrübəni öyrətmək;

8. Tələbələri numizmatik məsələlər, onların həlli, tənzim edilməsi və s. ilə tanış etmək;

9. Tələbələrdə numizmatik prosesləri izləmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək.

10. Öyrəndikləri bilikləri professional fəaliyyətlərində tətbiq etmək bacarığını formalaşdırmaq.

**Fənnin təlim nəticələri.** Tələbələr fənnin aşağıdakı mənim-səmə nəticələrinə nail olmaqla, müvafiq bacarıqlara sahib olacaqlar:

1. Numizmatik xətaları başa düşərək onları minimuma çatdırmaq üçün müvafiq təcrübədən faydalanmaq;

2. Numizmatik ədəbiyyatda və elektron resurslarda olan məlumatlara istinad edərək həll yollarını araşdırmaq;

3. Azərbaycanda aşkarlanan yeni numizmatik tapıntıları araşdırmaq;

4. Numizmatik prosesləri başa düşmək və müsbət iqtisadi dəyişikliklər əldə etmək məqsədi ilə tətbiq etmək bacarıqlarına yiyələnmək;

5. Azərbaycan numizmatikası sahəsində maraqlı olan problemləri həll etmək üçün tədqiqat həyata keçirmək bacarığını əldə etmək.

## **MÖVZU 1.**

**Qədim Azərbaycanda sikkələrin sələfləri - əmtəə pullar. Antik Azərbaycanda sikkə.**

Makedoniyalı İsgəndərin gümüş sikkələrinə təqlidən zərb edilən sikkələr. Müvafiq dövrün sikkə dəfinələri, onların topoqrafiyası.

Alban çarlığı və Atropatenanın sikkələri. Ticarət əlaqələri.

## **MÖVZU 2.**

**E.ə. II əsrdə və e. III əsrində Azərbaycanda pul dövriyyəsinin tərkibi.**

Azərbaycanda aşkarlanmış Parfiya və Roma sikkələri və onların səciyyəvi xüsusiyyətləri.

### **Fənnin təlim nəticəsi**

Qədim dövrdə Azərbaycanda əmtəə mübadiləsi və ilk sikkələri öyrənmək, numizmatik kataloq və ədəbiyyatda mövcud olan təyinat metodlarına istinad edərək sikkələrin zərb dövrünü araşdırmaq.

## **MÖVZU 3.**

**Azərbaycan Sasanilər dövlətinin pul tədavülü sferasında (IV - VII əsrlər).** Azərbaycan zərbxanaları. Sasani simvolikası və ikonografiyası.

## **MÖVZU 4.**

**Ərəb Xilafəti dövründə Azərbaycanda sikkə zərbi.** Dövrün Azərbaycan zərbxanaları və ticarət əlaqələri.

### **Fənnin təlim nəticəsi**

IV – X əsrlərdə Azərbaycanda zərb edilən sikkələri öyrənmək, aşkarlanmış sikkə dəfinələrinə əsasən numizmatik qənaətlər yürütmək.

### **MÖVZU 5.**

**Azərbaycanda aşkarlanmış Xilafət canişinlərinin sikkələri** (Sulamilər, Təməmilər, Cəfərilər). Sikkələrin səciyyəvi cəhətləri.

### **MÖVZU 6.**

**Şirvanşah – Məzyədilərin azsaylı sikkələri.** Cənub-şimal ticarətinin Azərbaycanın pul təsərrüfatına təsiri.

### **Fənnin təlim nəticəsi**

Azərbaycanda aşkarlanmış VIII – XIII əsrlərə aid sikkələr sırasında yerli zərbxanalara aid olanları müəyyən etmək, xarici zərbxanalara aid olanları öyrənmək.

### **MÖVZU 7.**

**Azərbaycanın orta əsr feodal dövlətlərinin pul təsərrüfatı.** Sacilərin qızıl və gümüş sikkələri və onların təsnifatı. Səlcüq sultanları adından zərb edilən Azərbaycan sikkələrinin səciyyəvi cəhətləri. Rəvvadilər və Şəddadilər dövründə Azərbaycanda sikkə zərbi. Müvafiq dövr sikkələrindən ibarət Azərbaycanda tapılan təksaylı tapıntılar və sikkə dəfinələri.

## **MÖVZU 8.**

**“Müsəlman intibahı” və Azərbaycanın pul tədavülündə “gümüş böhranı”. X əsrin sonu – XIII əsrlər.**

Şirvanşahların sikkələri. “Dirhəm”, “dinar”, “fels” anlayışının fərqlilik kəsb etməsi. Müvafiq dövrün Azərbaycan şəhər-zərbxanaları. Ticarət əlaqələrində istifadə olunan xarici sikkələr (Bizans, Kiçik Asiya Səlcuqiləri və d.).

### **Fənnin təlim nəticəsi**

Azərbaycanda zərb edilən şirvanşah – Kəsrənilərin sikkələrini öyrənmək, onların zərb edildikləri metalın tərkibini, aşkarlanan sikkə dəfinələrində xarici sikkələri müəyyən etmək.

## **MÖVZU 9.**

**Azərbaycan atabəylərinin sikkələri.** Dövrün şəhər-zərbxanaları. Ticarət əlaqələri.

## **MÖVZU 10.**

**Çingizi (Böyük monqollar) və Elxani hökmdarlarının hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda zərb edilən sikkələr. Gümüş qaanik və dirhəmlər.** III əsrin II yarısında ticarət əlaqələri.

### **Fənnin təlim nəticəsi**

Azərbaycan atabəylərinin adından zərb edilən yerli sikkələrin səciyyəvi cəhətlərini öyrənmək. Xarici işğalçıların adından Azərbaycanda zərb edilən sikkələri müəyyən etməyi bacarmaq.

## **MÖVZU 11.**

Cəlairilərin və Teymurilərin sikkələri. Teymurun pul sistemi: təngə. “İşğal zərbi” sikkələrinin xüsusiyyətləri.

## **MÖVZU 12.**

Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin gümüş təngələri. Şirvanşahlar dövlətində təngə (XIV – XVI əsrlər).

### **Fənnin təlim nəticəsi**

Dövrün pul sistemini öyrənmək üçün numizmatik tədqiqat həyata keçirmək bacarığını əldə etmək, xarici ticarət əlaqələrini öyrənmək.

## **MÖVZU 13.**

**Səfəvilər dövlətinin pul işi (XVI - XVIII əsrin I yarısı).**

I İsmayılın pul-sikkə sistemi: gümüş şahinin əyər, çəkisi. Uyğun dövrün əsas sikkə vahidi, sikkələrdəki yazılar və sikkəüstü zərb. I Təhmasibin və II İsmayılın sikkə islahatları. “Məhəmmədi” nominalı. I Abbasın sikkə islahatı, “abbasi” gümüş sikkələri. I Səfi və varislərinin (II Abbas, II Səfi, I Süleyman, I Hüseyn, II Təhmasib, III Abbas) sikkələri.

Əfşarların sikkələri. Sultan Nadirin pul islahatı.

Müvafiq dövrün ticarətində istifadə olunan Qərbi Avropanın gümüş talerləri.

## **MÖVZU 14.**

**Azərbaycan xanlıqlarında sikkə kəsimi və pul dövriyyəsi (XVIII – XIX əsrin əvvəli).**

Azərbaycan xanlıqlarının (Gəncə, Şamaxı, Şəki, Qarabağ, Quba, İrəvan, Naxçıvan, Bakı, Dərbənd) gümüş və mis sikkələri. Dövrün sikkələrinin çəkisi, üzərindəki yazılar.

### **Fənnin təlim nəticəsi**

Səfəvilər və Azərbaycan xanlıqlarında zərb edilən sikkələri müəyyən etməyi bacarmaq, dövrün sikkə dəfinələri

əsasında xarici ticarət əlaqələrini araşdırmaq, yeni tapıntılara diqqət etmək.

## **MÖVZU 15.**

**Şimali Azərbaycanda keçid dövrünün pul nişanları. Azərbaycan Demokratik Respublikasının pul nişanları. Azərbaycan SSR-nin pul nişanları. Müstəqil Demokratik Respublikasının pulları.**

Azərbaycanda ilk kağız pulların istifadəsi (rubl və marka), nominallar.

Müsəlman Şərqində ilk respublika – Azərbaycan Cumhuriyyəti dövründə istifadə edilən kağız pullar. Pul təsərrüfatının bərpası. Nominallar, təsvirlər, yazılar. Qiymətli kağızlar (Bakı şəhər Upravasının istiqraz biletləri).

Zaqafqaziya Sovet Sosialist Respublikası Federasiyasının pul dövryyəsidəki ən iri pul vahidi. Uyğun dövrün kağız pulları üzərindəki yazılar, təsvirlər və motivlər.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının pulları (1992-2006). Milli Bankın yaradılması və milli valyutanın təsis edilməsi (1992). Milli pul tədavülünün bərpası. Azərbaycan manatı (1995). Dövrün kağız pul nişanları və onların fraksiyaları. Əskinaslardakı təsvirlər.

Xatirə sikkələri (1996). Gümüş manatlar, platin, qızıl və gümüş sikkələr.

Pul nişanlarının denominayasası (2005). Əlamətdar hadisələr münasibətilə zərb edilmiş qızıl xatirə sikkələri (2008-2010-cu illər).

## Mövzuların saatlar üzrə bölgüsü

| №  | Mövzunun adı                                                                                               | saatlar |          |      |
|----|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|----------|------|
|    |                                                                                                            | müh.    | se<br>m. | cəmi |
| 1  | Qədim Azərbaycanda sikkələrin sələfləri - əmtəə pullar. Antik Azərbaycanda sikkə.                          | 1       | 1        | 2    |
| 2  | E.ə. II əsrdə və e. III əsrində Azərbaycanda pul dövriyyəsinin tərkibi.                                    | 1       | 1        | 2    |
| 3  | Azərbaycan Sasanilər dövlətinin pul tədavülü sferasında (IV - VII əsrlər).                                 | 1       | 1        | 2    |
| 4  | Ərəb Xilafəti dövründə Azərbaycanda sikkə zərbi.                                                           | 1       | 1        | 2    |
| 5  | Azərbaycanda aşkarlanmış Xilafət canişinlərinin sikkələri (Sulamilər, Təməmilər, Cəfərilər).               | 1       | 1        | 2    |
| 6  | Şirvanşah – Məzyədilərin azsaylı sikkələri. Cənub-şimal ticarətinin Azərbaycanın pul təsərrüfatına təsiri. | 1       | 1        | 2    |
| 7  | Azərbaycanın orta əsr feodal dövlətlərinin pul təsərrüfatı.                                                | 1       | 1        | 2    |
| 8  | “Müsəlman intibahı” və Azərbaycanın pul tədavülündə “gümüş böhranı”. X əsrin sonu – XIII əsrlər.           | 1       | 1        | 2    |
| 9  | Azərbaycan atabəylərinin sikkələri.                                                                        | 1       | 1        | 2    |
| 10 | Çingizi (Böyük monqollar) və Elxani hökmdarlarının hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda zərb edilən sikkələr. | 1       | 1        | 2    |

|    |                                                                                                                                                                                       |   |   |   |
|----|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|---|---|
| 11 | Cəlairilərin və Teymurilərin sikkələri.                                                                                                                                               | 1 | 1 | 2 |
| 12 | Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin gümüş təngələri. Şirvanşahlar dövlətində təngə (XIV – XVI əsrlər).                                                                             | 1 | 1 | 2 |
| 13 | Səfəvilər dövlətinin pul işi (XVI - XVIII əsrin I yarısı).                                                                                                                            | 1 | 1 | 2 |
| 14 | Azərbaycan xanlıqlarında sikkə kəsimi və pul dövriyyəsi (XVIII – XIX əsrin əvvəli).                                                                                                   | 1 | 1 | 2 |
| 15 | Şimali Azərbaycanda keçid dövrünün pul nişanları. Azərbaycan Demokratik Respublikasının pul nişanları. Azərbaycan SSR-nin pul nişanları. Müstəqil Demokratik Respublikasının pulları. | 1 | 1 | 2 |

## Əsas ədəbiyyat

1. Məmmədova A.M. Ərəb Xilafəti dövründə Azərbaycanda sikkə zərbi və pul dövriyyəsi. Tarix üzrə f.d. alim. dər. alm. üçün təqd. dis.avtoreferatı. Bakı: 2013
2. Məmmədova A.M. Azərbaycan atabəylərinin sikkələri. Kataloq. Elmi redaktor: akademik N.Vəlixanlı. Bakı: Təhsil NPM, 2021
3. Rəcəbli Ə. Azərbaycan sikkələri. Bakı: Xalqbank, 2012
4. Rəcəbli Ə. Qafqaz pulları (Azərb., rus və ingilis dil.). Bakı, Elm, 2016
5. Rəcəbli Ə. Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu sikkələri. Bakı: 2019
6. Rəcəbli Ə. Şirvanşahlar dövlətində sikkə zərbi (VIII – XVI yüzillər). Bakı: 2015
7. Rəcəbli Ə. Sikkə dəfinələrinin izi ilə. Bakı: 2020
8. Rəcəbli Ə., Rüstəmbəyova A. Orta əsr müsəlman ölkələrinin qızıl sikkələri. Kataloq. Bakı: 2020
9. Бабаев И.А., Казиев С.М. Кабалинский клад монет эллинистической эпохи / Н Э, № 9, М., 1971
10. Быков А. А. Монеты Дайсама ибн Ибрахима ал-Курди. XXX Международный Конгресс Востоковедов, М., 1960
11. Голенко К. В., Раджабли А. М. Али-Байрамлинский клад и некоторые вопросы обращения парфянских монет в Закавказье. ВДИ, № 2, 1975
12. Дадашева С. Основные черты денежного обращения Кавказской Албании // ВДИ, № 2, 1980
13. Зварич Е.Б. Нумизматический словарь. Львов: 1979
14. Касимова С.А. Атрибутика азербайджанской государственности (по материалам МИА). Автореф. канд. дисс. Б., 2008

15. Маммадова А.М. Из истории монетной чеканки Азербайджана VIII – IX вв./ Из истории культуры народов Северного Кавказа. Ставрополь, Графа, 2008, с. 64 - 70
16. Пахомов Е.А. Монеты Азербайджана. Вып. I, Баку: Изд. АН АССР, 1959
17. Пахомов Е.А. Монеты Азербайджана. Вып. II, Баку: Изд. АН АССР, 1963
18. Пахомов Е.А. Монеты Барда'а / Известия азербайджанского филиала Академии Наук СССР. № 4, Баку: 1943
19. Пахомов Е.А. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып. IX, Баку, 1966
20. Пахомов Е.А. О сасанидских монетных знаках / Доклады АН Азербайджанской ССР. Т. 1, Изд. АН Азербайджанской ССР, 1945, с. 44 - 46
21. Пахомов Е.А. Пайтакаран – Байлакан - Орен-кала / Труды азербайджанской (Оренкалинской) археологической экспедиции. Т. 1 (1953-1955), М.-Л.: Изд. АН СССР, 1959, с. 15-32
22. Пахомов Е.А. Пехлевийские надписи Дербенда / Известия Общества обследования и изучения Азербайджана. Вып. V, № 8, Баку: 1929, с. 3 - 25
23. Раджабли А. Нумизматика Азербайджана. Баку: Элм ва хаят, 1997
24. Раджабли А.М. Монетное дело азербайджанского государства Сефевидов. Баку, 2014
25. Сейфеддини М. А. Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане в XII-XV вв. Б., 1973
26. Сейфеддини М.А., Бабаев И.А., Расулова М.М., Алиев З.М., Дадашова С.Х. Нумизматика Азербайджана. Баку: Элм, 1998

27. Сейфеддини М.А., Мирабдуллаев А.М. Денежное обращение и монетное дело Азербайджана IX-XIV веков (при феодальном государстве Ширваншахов и Ильдегизидов, по данным нумизматики). Баку: Nafta-Press, 2004

28. Синицина Е.А. Денежное обращение Азербайджана во II пол. XVIII–I четв. XIX вв. Автореф. канд. дисс. Б., 1992

29. Хан Н. К вопросу о начале распространения арабских дирхемов в Европе (по материалам кладов Великого Кавказа) / Нумизматика и фалеристика. № 2, 2006, с. 17 - 21

30. Янин В.Л. Денежно-весовая система домонгольской Руси. М.: 1954

31. A Manual of musulman numismatics. By O.Codrington. London: Published by Asiatic Society, 1904

32. Davidovich E. A. Coinage and the Monetary system, Part One: Central Asia / History of civilizations of Central Asia, IV: The age of achievement: A. D. 750 to the end of the fifteenth century, Part One: The historical, social and economic setting (eds. M. S. Asimov and C. E. Bosworth), Paris: UNESCO Publishing, 1998, pp. 391 - 412

33. Koumjian D. K. Numismatic History of Southeastern Caucasia and Adharbayjan. NY, 1969

34. Rabino H. L. Coins, Medals, and Seals of the Shahs of Iran (1500–1941). Herthford, 1945

35. Sellwood D. An Introduction to the coinage of Parthia. L., 1971

36. Wroth W. Catalogue of the Coins of Parthia. L., 1903

#### **Internet resurs:**

37. <https://www.zeno.ru>